

ОСОБЛИВОСТІ, ТЕНДЕНЦІЇ ТА АЛЬТЕРНАТИВНІ ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ МСП УКРАЇНИ

У статті проведено дослідження особливостей розвитку малих і середніх підприємств України. Здійснено порівняльний аналіз діяльності МСП у зарубіжних країнах і в Україні. Відображено місце України у міжнародних рейтингах. Виявлено проблеми, перешкоди на шляху розвитку МСП. Запропоновано напрями підвищення ефективності діяльності МСП України.

Ключові слова: МСП, проблеми, перешкоди, рейтинг, напрями.

KOLISNICHENKO P.
Uman State Pedagogical University**FEATURES, TRENDS AND ALTERNATIVE WAYS TO IMPROVE THE EFFECTIVENESS OF UKRAINE'S SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES**

The article analyzes the peculiarities of the development of Ukraine's SME sector. The comparative characteristics of the activity of SMEs in foreign countries and in Ukraine are carried out. The place of Ukraine in international ratings is shown. The place of Ukraine in international ratings is reflected. The national economy declined in the following index: Doing Business, Transparency International, Total Tax Rate, Open Budget Index Rankings. The main problems, obstacles to the development of small and medium enterprises in Ukraine: political instability in the country, corruption, instability of exchange rate, high energy costs, low solvency of buyers and high tax burden, a large number of permits for export/import. The ways of increasing of SME's activity in Ukraine are offered.

Keywords: SME, problems, obstacles, rating, ways.

Вступ

Незважаючи на тривалий термін вивчення питань функціонування та поступу малого і середнього підприємництва (МСП) в Україні, сьогодні розставляє акценти і й досі акумулює увагу на актуальності цієї проблематики і необхідності її розкриття. Розвиток малого і середнього підприємництва чи не в одній розвиненій країні відіграє першочергову роль у напрямі підвищення конкурентоспроможності держави, її економічного зростання, створення робочих місць, вирішення соціальних питань тощо. На жаль, інструменти підтримки МСП, задекларовані в ході реформ, що застосовувались і діють в даний час в Україні, виявляються неефективними. Маючи численні переваги у функціонуванні та розвитку МСП, Україна позаяк залишається відносно неконкурентною у порівнянні із країнами ЄС та іншими зарубіжними державами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з проблеми

Об'єктивність сьогочасного світу зумовлена необхідністю вивчення проблем розвитку малих і середніх підприємств, які тривалий час висвітлювались у працях видатних зарубіжних науковців: А. Освальда, В. Зомбарта, Й. Шумпетера, Д. Сторі, П. Рейнольдса та ін. Вагомий науково-практичний внесок до дослідження проблем формування регуляторного механізму розвитку малого та середнього підприємництва, подолання бар'єрів їхнього функціонування здійснили такі економісти, як М. Денисенко, З. Варналій, Л. Воротіна, А. Бутенко, В. Геєць, В. Ляшенко, О. Кужель, С. Покровський, Н. Шлафмант та ін. Однак й надалі потребують вирішення окремі питання аналізу особливостей, бар'єрів, альтернативних шляхів розвитку МСП в Україні.

Метою даної статті є дослідження особливостей функціонування, тенденцій, проблем і перешкод, альтернативних шляхів підвищення ефективності діяльності МСП України.

Виклад матеріалу

У промислово розвинених країнах малий і середній бізнес (МСБ) постає чи не найважливішим рушієм економіки, водночас формуючи більше 60% ВВП. Наприклад, у США малий бізнес щорічно створює 90% національного продукту, у Данії – 80%, в Італії – 60%, а середній внесок таких підприємств у ВВП по всій Західній Європі – 63-67% [10]. У Німеччині сфера МСБ виробляє практично 46% ВВП; у Фінляндії – 65% ВВП; у Чехії – 53% ВВП; у Китаї – більше 60% [5]. В Україні малий бізнес забезпечує сьогодні 5-6% ВВП і мало впливає на створення ВВП країни. Якщо врахувати тіньову економіку, де близько 30% населення зайнято в малому бізнесі [6], спрощену систему оподаткування, різноманітні схеми, то реальна картина відносно діяльності малих підприємств є прихованою.

У більшості країн ЄС функціонування підприємств МСБ взаємопов'язане з діяльністю великого бізнесу. Таким чином, малі та середні підприємства формують замовлення на товари і послуги та водночас є його споживачами. Корпорації акумулюють навколо себе бізнес-інкубатори, в яких розвиваються малі підприємства (стартапи), виробляючи інноваційну чи традиційну продукцію, впроваджуючи нові технології чи процеси.

Український ринок інноваційної продукції ще й досі не достатньо сформований, оскільки потребує належного розвитку бізнес-інкубаторів для становлення малих інноваційних підприємств. У США, наприклад, будівельні компанії, які займаються ремонтом квартир, будинків та офісів, об'єднуються з різними підприємствами, які ставлять кондиціонери, займаються протипожежним захистом, встановлюють сантехніку тощо [6]. На ці підприємства спрямовують увагу місцеві органи влади США, формуючи замовлення на виробництво товарів і послуг. Українські підприємства вимушені створювати і реалізовувати продукцію практично самотужки, без ефективної підтримки місцевих та державних інституцій.

За кількісними ознаками функціонування підприємств МСБ в Україні є відповідним до європейських показників: кількість суб'єктів МСП на тисячу населення в 2015 р. склав 57,4 од. (для порівняння: у Італії – 72, Португалії – 66, Великій Британії – 59, Німеччині – 43, Франції – 42) [3, с 3-5; 6]. Сучасні економічно розвинені країни велику увагу приділяють розвитку сектору МСБ, а їхня загальна кількість і чисельність зайнятих працівників демонструють суттєві переваги підприємств МСБ над великим бізнесом. У Європейському Союзі (ЄС-28) МСБ складає майже 99,8% усієї економіки, а кількість працюючих сягає до 68%, в Америці майже 90% населення задіяне у малому та середньому бізнесі (табл. 1). За кількістю працівників з розрахунку 100 тисяч мешканців, Україна практично перегнала ЄС, оскільки для нас цей індикатор склав 9,9, а в ЄС – 7,2. Однак, враховуючи якісні індикатори розвитку МСП, варто виокремити тенденцію відставання України від європейських стандартів, зокрема, за наявністю створених робочих місць крізь призму соціальних гарантій, економічної доцільності, соціальної відповідальності, за якістю вироблених товарів і послуг, за ступенем продуктивності праці тощо.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика малого і середнього бізнесу у ЄС-28 та Україні

Показник	Підприємства ЄС			Підприємства України		
	мікро	малі	середні	мікро	малі	середні
Порогові значення кількості зайнятих на МСП	< 10	< 50	> 250	< 10	< 50	> 250
Товарообіг /річний дохід, млн євро	< 2	< 10	> 50	< 2	< 10	Не включені до інших груп
Кількість підприємств (% від загальної кількості)	21356252 (92,8%)	1378702 (6%)	224647 (1%)	1910830 (96%)	47555 (2,4%)	15510 (0,8%)
Частка МСП в експорті, %	58,5	70	78,5	9,8	11,7	19,9
Частка вартості експорту МСП в загальному обсязі експорту МСП, %	67,4			13,4		
Кількість працівників з розрахунку на одне підприємство	2	20	103	627	48	6
Частка зайнятості, %	29,20	20,40	17,30	32,18	11,74	35,19
Додана вартість, % від загальної кількості	21,2	18	18,2	4,76	10,92	41,23
Продуктивність праці з розрахунку на одного зайнятого (тис. євро на особу)	32	43	51	0,8	2,2	3,1
Обсяг реалізованої продукції, %	11,5	16,9	41,3	10,9	11,1	38,9

Джерело: розраховано на основі даних [1, 2, 13, 15, 16]

Аналіз розвитку підприємств МСБ у зарубіжних країнах та в Україні свідчить, що національні МСП мають одні з найнижчих результатів розвитку (табл. 2).

Таблиця 2

Функціонування МСП у зарубіжних країнах і в Україні

Країна	Кількість малих підприємств (включаючи мікро) млн од.	Співвідношення МП на 1000 жителів	Кількість економічно активного населення, млн. ос.	Частка зайнятих в малому бізнесі, в %
США	27,1	86	158,87	61
Великобританія	5,3	81	32,77	50
Німеччина	2,15	26	41,86	42
Франція	2,39	38	30,18	47
Китай	15,1	11	793,27	69,7
Сінгапур	0,14	25	4,47	1,7
Україна	0,32	7,5	20,2	25,68

Джерело: розраховано на основі даних [2, 5]

Розглянемо стан розвитку України у порівнянні з країнами світу через призму міжнародних індикаторів. Наведені у таблиці 3 дані відображають місце України у різних міжнародних рейтингах, які певною характеризують стан розвитку МСП країни, або ж певною мірою дотичні до цієї сфери.

Місце України у міжнародних рейтингах

Назва рейтингу	Місце України		Співвідношення 2017 та 2015 р.
	2015	2017	
Індекс ведення бізнесу (Doing Business)	2015	2017	↑16
	96	80	
Індекс сприйняття корупції (Transparency International)	142	130	↓8
Рейтинг податкового навантаження (Total Tax Rate)	2015	2016	0
	108	108	
Рейтинг бюджетної прозорості (Open Budget Index Rankings)	2012	2015	↓18
	54	46	

Джерело: розраховано на основі даних [3, 4, 13]

Відповідно до аналізу, проведеного недержавною міжнародною організацією у боротьбі з корупцією та досліджень рівня корупції по усіх країнах світу (Transparency International) за останні три роки Україна опустилась на 130 місце із 168 держав. Такий стан підтверджують і результати національних досліджень [8, 9, 11].

Рейтинг бюджетної прозорості (Open Budget Index Rankings, індекс відкритості бюджету) є одним із показників, що відображає порівняльний ступінь прозорості бюджету центральних урядів країн. Основні питання, які охоплює індекс, зосереджені на тому, чи забезпечує уряд країни своєчасний доступ громадськості до інформації, яка міститься у ключових бюджетних документах. Спад індикатора, що характеризує Україну, впродовж останніх років очевидний. У 2015 році цей показник для України дещо погіршився і досяг рівня 46 зі 100 балів та із 88 досліджуваних країн світу. Для розвитку МСП та підсилення економічної безпеки важливо забезпечити необхідною інформацією про бюджет, інші важливі сфери; поліпшити бюджетну дисципліну та контроль за використанням фінансів.

У рейтинг податкового навантаження включають кількість податкових платежів і час, який потрібний для сплати, загальне податкове навантаження на одне середнє підприємство, що не має податкових пільг. Рейтинг податкового навантаження засвідчує, що податкова система України вважається однією з найбільш ускладнених, як посеред європейських держав, так і в глобальному аспекті. Щодо покращення умов ведення бізнесу, дослідження яких проводить Світовий банк, то зміни регуляторного середовища в Україні посеред інших країн мають неоднозначну динаміку (табл. 4). Найкращий результат наша держава досягла за такими ознаками: отримання дозволів у будівництві, реєстрація підприємства, реєстрація власності, захист інвесторів та сплата податків.

Динаміка змін позицій України у Рейтингу умов ведення бізнесу за 2013–2017 роки

Теми	2013	2014	2017	2017 / 2013
Показники/рейтинг	137	112	80	↑57
Започаткування бізнесу (реєстрація підприємства)	50	47	20	↑30
Отримання дозволів на будівництво	186	141	140	↑46
Підключення до системи електропостачання	170	172	130	↑40
Реєстрація власності	158	97	63	↑95
Отримання кредиту	24	13	20	↑4
Захист інвесторів	127	128	70	↑57
Сплата податків	168	164	84	↑84
Міжнародна торгівля	148	148	115	↑33
Забезпечення виконання контрактів	45	45	81	↓36
Відновлення платоспроможності	157	162	150	↑7

Джерело: розраховано на основі даних [14]

Окремого розгляду потребують індикатори рейтингу, згідно з якими Україна посіла найнижчі місця. Погіршення позиції відбулось за такими критеріями: забезпечення виконання контрактів, доступ до кредитування.

Однак, зазначені результати, зокрема поліпшення, у дійсності є відносними. Цей індекс відображає не цілком реальний економічний стан в країні. Про це свідчать результати інших міжнародних рейтингів та проведених опитувань. Більшість даних вказують на високий рівень корупції, неефективне управління державою, застосування адміністративних методів, бюрократію, що зрештою не характеризує Україну як інвестиційно привабливу.

У своїй діяльності малі та середні підприємства щоденно отримують цілу плеяду проблем і труднощів. Згідно з опитуванням підприємців, яке проводив НБУ у третьому кварталі 2015 року, головна проблема українського бізнесу – політична нестабільність у країні. Близько 53% опитаних заявили, що саме політична нестабільність не дозволяє економіці України нормально працювати. У третьому кварталі 2013 року до початку Майдану, тільки 15,9% підприємців вважали, що політична нестабільність – це проблема. Тепер бізнес хоче просто звичайної стабільності та припинення нескінченного безладу [11]. Дії, що пов'язані із ведення АТО, нестабільне соціально-економічне та податкове середовище призвели до того, що кількість малих і середніх підприємств наполовину скоротилося і ця тенденція продовжує набувати швидкості.

У третьому кварталі 2015 року проблема корупції посіла в рейтингу проблем українського бізнесу 8 місце з дванадцяти позицій. Тільки 17,4% опитаних підприємців назвали корупцію проблемою для нормальної роботи бізнесу. Найцікавіше, що в третьому кварталі 2013 року таких незадоволених корупцією було 16,3%. Не дивно, що багато підприємців кажуть, що після Майдану корупція не тільки не зменшилася, а зростає [11]. Підприємництво України не бачить прогресу в боротьбі з корупцією за останні два роки, про що свідчать дані опитування щодо сприйняття корупції Американської торгової палати (АСС). Найпоширенішими з видів корупції лишаються вимога хабара за ухвалення рішення або отримання дозволу, зловживання службовим становищем для отримання неправомірної вигоди та «відкати» у сфері державних закупівель. Найбільш корумпованими органами бізнесмени назвали суди, прокуратуру і місцеві органи влади. Найбільшими перешкодами для подолання цього явища менеджери вважають відсутність політичної волі, опір реформам з боку влади і менталітет українців [8].

Не менш важливою перешкодою розвитку МСП є нестабільність валютного курсу. Близько 49% опитаних підприємців вважають це проблемою. Для порівняння в 2013 році проблема нестабільності національної валюти взагалі була на передостанньому місці, і тільки 6% опитаних вважали курс гривні [11]. Також чималу конкуренцію для національних підприємств створює насичення ринку імпортними товарами та послугами, малий попит на національну продукцію.

Третя проблема бізнесу за значимістю – це дорожнеча енергетичних ресурсів. Близько 48% опитаних підприємців вважають, що надмірно високі ціни на енергетичні ресурси в Україні заважають і шкодять бізнесу. Ще в 2013 році саме цю проблему бізнесмени поставили на перше місце, і тоді 46% опитаних підприємців вважали, що вартість енергетичних ресурсів завищена. На жаль, монопольне становище державної монополії НАК «Нафтогаз» на ринку газу спричинило те, що Україна вже давно живе за монопольними завищеними та неринковими цінами на енергію [11].

Завдяки опитуванню бізнесменів, що проведене компанією TNS і Національною радою реформ в рамках проекту «Моніторинг сприйняття прогресу реформ» у 2016 році, важливою проблемою та труднощами в процесі ведення бізнесу для більшості опитаних є низька платоспроможність покупців і високе податкове навантаження [9]. Основні проблеми та перешкоди для розвитку українського бізнесу наведені у таблиці 5.

Таблиця 5

Проблеми та перешкоди розвитку українського бізнесу у 2016 році [9]

Погляд підприємців		Погляд громадян	
Нестабільність валюти, %	78	Нестабільність валюти, %	78
Низька купівельна спроможність, %	69	Високі податки	75
Високі податки, %	60	Низька купівельна спроможність, %	70
Правова незахищеність бізнесу, %	40	Тиск з боку контролюючих органів, %	64
Складність в адмініструванні податків, %	37	Правова незахищеність бізнесу, %	63
Тиск з боку контролюючих органів, %	30	Складність в адмініструванні податків, %	46
Складності кредитування, %	24	Складні митні процедури, %	36
Складні митні процедури, %	13	Складності кредитування, %	34

ГО «Клуб ділових людей» оприлюднив дані аналітичного дослідження, підготовленого у межах проекту «Діалог зі сприяння торгівлі» за підтримки Європейського Союзу. За результатами дослідження, суб'єктів ЗЕД (суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності) дещо обтяжує велика кількість дозвільних документів для експорту/імпорту (55% – обтяжує, але не критично, 34% – дуже обтяжує, 11% – зовсім не обтяжує). Серед найчастіших проблем зовнішньої торгівлі – контрабанда на митниці (для 19% опитаних така проблема перешкоджає діяльності, 48% – перешкоджає, але не критично, а 33% – взагалі не стикалися з такою проблемою) [7].

В індустріально сформованих країнах світу МСБ розвивається швидкоплинними темпами, що пов'язано насамперед із державною підтримкою такого виду підприємств, розробленням і реалізацією спеціальних програм та проектів, широкого кола пільг для підтримки МСБ. У таблиці 6 наведено порівняльну характеристику основних напрямів і форм державної підтримки МСП у зарубіжних країнах та в Україні.

Напрями і форми державної підтримки МСП у зарубіжних країнах та в Україні

Країна	Напрями державної підтримки	Форми державної підтримки
Європейський Союз	Зміцнення єдиного внутрішнього ринку. Відсутність адміністративних перешкод для ведення МСП. Уніфікація законодавчого поля. Підсилення взаємодії країн ЄС з метою більш глибокої економічної співпраці з іншими країнами.	Сформована мережа інституцій щодо регулювання розвитку та підтримки МСП. Державні інституції, зокрема, торгово-промислові палати, займають навчанням і підвищенням кваліфікації, технологічним консультуванням кадрів, що задіяні на МСП, стимулюванням міжнародної торгівлі і співпраці, видачою сертифікатів якості, наданням ділової інформації представникам МСП.
США	Ефективна державна система регулювання і підтримки МСП; наявність розвиненої системи державних замовлень; надання державних гарантій щодо забезпечення кредитів для МСП; інвестиційне кредитування МСП.	Для підприємств МСБ надається доступ до фінансових ресурсів; розміщення в секторі МСБ не менше 23% державного замовлення, надання фінансової, консультаційної, технічної та організаційної підтримки.
Японія	Забезпечення виконання антимонопольного законодавства; встановлення різних пільг для МСП; регулювання цін на продукцію, що випускається; надання фінансової та консультативної підтримки МСП на всіх рівнях їхнього розвитку	Функціонують урядові організації підтримки МСП. Законодавчо встановлений статус підприємств МСБ і розмір пільг для них відповідно до виду діяльності, регулюється ринкова вартість продукції, передбачена система державних гарантій за кредитами. Держава підтримує МСП, надаючи послуги в сфері консультування, реклами, підбору кадрів, надаючи організаційну допомогу.
Україна	Становлення та розвиток антимонопольної політики держави, регулювання цін на продукцію. Наявність системи державного регулювання, певних видів підтримки МСП. Наявність недостатньо розвиненої системи державних замовлень.	Засоби податкового сприяння підприємству; застосування дотацій, субсидій, субвенцій; державні та місцеві замовлення; надання позик і гарантій державними та регіональними органами; фінансова підтримка загальнодержавних фондів і регіональних фінансових інститутів.

Джерело: складено на основі даних [5, 12, 17]

Вочевидь вирішення чималої частки проблемних питань залежить від зменшення сили і частоти державного втручання у життєдіяльність підприємств МСБ. Чи немаловажним фактором при цьому залишається невисокий рівень правової національної культури, зокрема зневажання норм і принципів діючого законодавства зі сторони органів публічної влади. Кардинального перегляду потребує політика, що стосується державної підтримки розвитку МСП, яка на сьогоднішній день попри всі реформи є неефективною.

Висновки

В умовах євроінтеграції доцільно розробити та запровадити превентивні заходи щодо довготермінової стратегічної підтримки та забезпечення розвитку підприємств МСБ, створення такого середовища для функціонування малого й середнього бізнесу, яке функціонує у країнах ЄС, США, Сінгапурі, зменшення патерналістського управлінського тиску саме на МСБ. Задля подолання проблеми пошуку обігових коштів й обмеженого доступу до кредитів та інвестицій доцільно зосередити увагу на формуванні діючої національної моделі гарантування інтересів і прав підприємств МСБ, створенні баз даних (насамперед регіональних), інформаційно-технологічних платформ щодо інвестиційних пропозицій МСП і, таким чином, сприяти залученню підприємництва до формування й запровадження різного роду інвестиційних проектів.

Література

1. Господарський кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://rada.gov.ua>
2. Дані Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ukrstat.org/uk/operativ/>
3. Дорожня карта розвитку підприємництва в Україні: 2015–2016 роки. – К. : Центр громадської експертизи, Центр міжнародного приватного підприємництва, 2014. – 20 с.

4. Индекс політики у сфері МСП: Країни Східного партнерства. Оцінка виконання Акта з питань малого бізнесу для Європи (2016), ОЕСР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.oecd.org/globalrelations/SMEPI_Launch_Agenda_UA.pdf
5. Ларичева Е.А. Сравнительный анализ развития малого и среднего предпринимательства в России и за рубежом [Електронний ресурс] / Е.А. Ларичева, Е.Н. Скляр. – Режим доступу : http://www.science-bsea.bgita.ru/2014/ekonom_2014_22/laricheva_sravnit.htm
6. Малый бизнес в Украине занимает 5-6% ВВП [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://fortetsya.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=565:-5-6-&catid=18:press&Itemid=22
7. Мишок М. З якими проблемами найчастіше стикаються підприємці Львівщини. Результати опитування [Електронний ресурс] / М. Мишок. – Режим доступу : http://tvoemisto.tv/news/z_yakymy_problemyamy_stykayutsya_predstavnyky_malogo_i_serednogo_biznesu_rezultat_opytuvannya_85242.html
8. Опитування: бізнес в Україні не бачить прогресу в боротьбі з корупцією [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dw.com/uk/>
9. Підприємці назвали основні проблеми ведення бізнесу в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukranews.com/ua/news/431213-pidpryemci-nazvaly-osnovni-problemy-vedennya-biznesu-v-ukraini>
10. Розвиток малого і середнього бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ukrainiansinmd.wordpress.com>
11. Що заважає бізнесу в Україні нормально працювати? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ua.112.ua/mnenie/shcho-zavazhaie-biznesu-v-ukraini-normalno-pratsiuvaty-266255.html>
12. Юринець З.В. Чинники, що визначають формування конкурентоспроможності національної економіки / З.В. Юринець // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – Хмельницький : Редакційно-видавничий центр Хмельницького національного університету, 2013. – № 4, том 1 (202). – С. 230–233
13. Audretsch D. First Section of the Annual Report on EU Small and Medium-sized Enterprises / D. Audretsch, R. Horst, T. Kwaak, R. Thurik. – European Commission, Directorate General Enterprise and Industry, Zoetermeer, 2009.
14. Doing Business-2017. Україна в рейтингу Світового банку легкості ведення бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://edclub.com.ua/analitika/doing-business-2017-ukrayina-v-reytingu-svitovogo-banku-legkosti-vedennya-biznesu>
15. European SMEs recovery continues [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/growth/smes/business-friendly-environment/performance-review-2016_en
16. Enterprise Surveys. Ukraine (2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.enterprisesurveys.org/data/exploreeconomies/2013/ukraine>

Надійшла: 27.07.2017; рецензент: д. е. н., проф. Юринець З.В.